

Háborús gondolatok korunkról és vallásunkról.*

Irta: **Dr. Borbély Ferenc.**

Meg kell érnünk egy olyan évfordulót, amilyenre nem volt példa a világtörténetben. Európa és vele a mi nemzetünk még mindig azoknak a világpusztító eseményeknek terhe alatt görnyedez, melyeknek talán az a hivatása, hogy népeket töröljenek el a föld színéről s új, erősebb, életrevalóbb népeknek adják át a vezérszerepet és uralmat, vagy talán az a célja, hogy a küzdelmek hatalmas tüzeiben megtisztuljon, megerősödjék, megacélosodjék egyik-másik nemzet és életrevalósága még szembetünőbbé váljék. Már-már azt hittük, a vége felé közeledünk, hiszen elég régen volt, hogy balkáni tűzfészkéből előszáguldott a háború vihara és igazságunk érzetében szerencsésen megindultunk a befejezés felé. De a gondviselés újabb próbára tett. A Balkán szomszédjából újabb gránátéső indult határaink ellen s a végzettől szárnyakat kell kérnünk, hogy a magasba emelkedve, a felhőt visszatérítsük s a gránátésőt pusztító zápor módjára visszazúdítsuk álnok barátaink, alávaló ellenségeink fejére.

Megvallom, félve tartom a kezemben ezt a papirost és aggódva bocsátom útjára a rajta levő gondolatokat. Bántó ellentétet látok a sok szó és tetteket, nagy tetteket váró és szülő korunk közt. Napjainkban közemberek óriásokká nőnek s feledve minden gondolatot, saját magukat és életüket, mindazt, ami a világhoz köt, feleséget és gyermeket, szülőt és rokont, jóbarátot és ellenséget, belevágnak a harc fürgetegébe és örökre ott feledik magukat. Hol van a szó, mely a diadalmámort méltóan meg tudná énekelni és hol van a gondolat, mely a sír szélén vergődő ifjú, életerős emberek haláltusáját vissza tudná tükröztetni. Mindakettő

* Felolvasás a székelykereszturi Dávid Ferenc-fiókegylet Alsóboldogfalván tartott gyűlésén 1915. jun. 3-án.

megértőbbé, jobbra és nemesebbé tudna tenni. Avagy kezdjük bizonygatni a háború jogosultságát, mint több tudós tette? Kétség nélkül elismerjük, hogy a világ fejlődése folytonos küzdelmek sorozata; nagy természeti harcok teremtették meg a mi világunkat; a hideg és meleg, a tűz és víz harcoltak egymással könyörtelenül; a tűz megkeményítette a föld kérgét, hatalmas jéghegyek, glecserek megpuhították és most az ember vaskéje tépi és szaggatja minden tavasszal, hogy új kenyeret és új bort adjon. Nagy történelmi harcok rajzolták meg a világrészek és országok határait. Ifjúságunk és minden nemzet ifjúsága a háborúkból tanult meg lelkesedni, nagy eszmékért hevülni és a háborúk töltötték meg a lelkét nemes idealizmussal. Talán inkább a háborúk eszmei tartalma. Most előttünk áll a háború. A mulandóság, a halál ezer változatban, frivol módon csap le reánk, sziveket szaggat tép és tör össze. Reméljük, hogy a halál nyomában új élet keletkezik, a megpuhult szivekből tiszta, üde virágok fakadnak, a tömegsírokon új idők virágoznak ki. Mégis bár az elmúlás tudatával meg tudunk békülni, nem akad egy olyan agyongyöfött gondolat, mely a háború szükségességével meg tudná nyugtatni lelkünket.

De nekünk beszélnünk kell a háborúról, mert befurakodik minden gondolatunkba. Nem értjük meg, de bennünk lakik és követeli, hogy legalább megszokjuk. Kényszerítettek hozzá szokni: katonáink messze vidéken hosszú lövészárkokban és viharos rohamok alkalmával edzik hozzá a lelküket, mi itthon ugyan és kényelemben, de aggódva és szívszorongva lessük a harctéri eseményeket, amelyek döntenek majd a sorsunk felett. Hitünk és bizalmunk kifogyhatatlan, ez könnyebbé teszi a győzelmet, tűrhetővé a jelent és reménnyel teljessé a jövőt. Azonban nem akarunk álmoképet szőni ezüstös, aranyos csillogó szálakból. Nekünk most a valóság kell s az én háborús gondolataim is a valósághoz tapadnak. Milyen a mi korunk és korunknak vallásos meggyőződése s milyen hatással lehet és lehetett reá a háború.

Mindnyájan benne élünk korunkban, annyit láthatunk belőle, amennyit tudunk és akarunk. Nyitott könyv mindnyájunk előtt vagy csak egy könyvlap, melyben akadály nélkül olvashatunk s gondolkozhatunk az olvasottakon. Az emberiség ötven-hatvan év óta kétségtelenül olyan hatalmas lépéssel jutott előre, amilyenre korábban gondolni sem mertek volna. A teremtő erő létrehozta

a világot úgy, ahogy az ember kapta: volt szárazföld és tenger, a szárazon hegyek és völgyek, erdők és mezők, mindakettőn különféle állatok, volt hideg és meleg is s egyszer az egyik, máskor a másik bántott. Ez a világ rideg és könyörtelen volt. De jött az ember, átvette a teremtés munkáját s a földön új világot alkotott magának. Mindig siratott egy boldogabb időt, a paradicsomot, amit sohasem látott, de igyekezett megvalósítani. Folyton azon dolgozott, hogy jobban és jobban érezze magát itt a földön. Fáradságos volna a fejlődés hosszú útjait követni, meg lehetetlen feladat, álljunk meg tehát annál, ami a miénk. Nem lehet tagadni, az általunk alkotott világ kényelmesebb, pompásabb, jobb, mint az a régi volt. Míg hajdan csak a magunk nyers erejére voltunk utalva, most a természeti erők ezer faja segít nekünk. Mindeniket az ember kényszerítette a maga szolgálatába. Mint hajdan a nagy énekes előtt, most az emberi ész és akarat előtt leomlanak a sziklák, keménnyé formálódik a puha föld és hatalmas városok épülnek belőlük; megnyílik a föld mélye s az ott rejtőző erők készségesen rabigába hajtják magukat. Világítják, melegítik a várost, odaviszik a vizet, az élelmet s mindazt, amik kényelmesebbé teszik az életet; felkapják a betűt, a röpke szót és mérföldekre viszik; vállukra veszik az embert és mert a maga lábán lassan és bizonytalanul jár, gyorsan és biztosan száguldanak vele tova ezer kilométerre; a tengereken szörnyű nagy alkotmányokat visznek, rajtuk ezernyi ember és ember irányítja őket; ezek az erők segítenek föl minket a magasba, a fellegek közé és ezek süllyesztenek a víz alá, a tengerek mélységébe. Az ember határtalan úr, előtte nincs lehetetlenség, nincs magasság és mélység, nincs oly tiltott és titkolt dolog, amihez eredménnyel hozzá ne fogjon. Mintha már nem is léteznék az embernek olyan sejtett vágya, amelynek nem teljesebbé boldogtalanná tehetne. Így alkottunk tehát új világot, melyről rendíthetetlenül vallottuk, hogy jobb, igazabb, tökéletesebb, mint az a régi, amit kaptunk. De nemcsak az tökéletesebb, ami minket környékez, hanem tökéletesebb, jobb, igazabb, nemesebb az ember is a maga lelki világával.

Úgy látszott azonban, hogy e teremtésben háttérbe szorult a vallás, mely az emberi lélekben igen fontos helyet foglalt el. Mihelyt az ember megtanult alkotni és alkotásaival hatalmassá tette magát, kevesebbet foglalkozott a korábbi képzelt világával

és kevesebbet a földön túli dolgokkal. Elég erősnek képzelte magát, hogy megvesse azt, amit a valóságban sohasem látott és reménye is elmúlt a látásra. Korlátozó erejét sem ismerte el. Szellemileg és lelkileg elég kiműveltnek gondolta magát arra, hogy minden dolgában saját egyéniségét állítsa fel mértékül. A tudomány meg épen megtagadta a vallást; Syllabus tanítását mindnyájan ismerjük: szerinte a modern eszmék szemben állanak a vallással, a tudomány és vallás ellentétes dolgok. A vallás száműzte a tudományt és a tudomány a vallást.

A harc meddő. Az emberi lélekben a teremtő erő, az isteni szellem munkált minden időben. Az ember hiába akarta az Isten eszméjét kivetni magából, sohasem sikerült, legfőljebb visszavonult, elrejtőzött az emberi lélek legmélyebb zúgába s ott tartózkodott tovább, mint a léleknek sajátszerű, letagadhatatlan állapota. Azonban a baj mégis bekövetkezett, a lelki erők megingottak s minthogy az embert csábítja az újszerű, a tudományhoz, az észhez fordultak és bolondjai lettek, mint valami világszép asszonynak. A lélek fölényessége valahogy eltűnt, erkölcsi tájékozódásunk ingadozott, száz kézzel kapunk a világ szépségein, boldogulásunkért minden áron vagyont akarunk gyűjteni s ezért nem átaljuk istenen és emberen keresztül tiporni; anyagiasságunk és gondolkodásunk megdönthetetlennek tűnt fel s az eszményi, ideális érzés mintha kiveszett volna belőlünk. Nem akarjuk az ész uralmát tagadni, de sok igazságot látunk abban a megjegyzésben, hogy „a világ és az élet korlátolt s az emberi ész csak olyan, mint a gyertyavilág, mellyel kezünkben egy beláthatatlan nagy város utcáit és házeit járjuk s világítunk magunknak, de a világítást árnyék és homály kíséri, látásunk nem tiszta, hanem egyoldalú és homályos is“. A bennünk rejtőző teremtő erőnek, az Isteneszmének az a feladata, hogy ebben az egyoldalú és homályos látásban valamennyire irányítónk legyen; emeljen az élet és a világ fölé, hogy gondolkodásunk ideális maradjon és ne vesszünk el az élet kisszerű bajaiban; tudjunk örvideni alkotásainknak, legyünk büszkék rájuk, de ne legyünk elbizakodottak; a mi világunk bármily nagy, mégsem végleges, de azért nem szabad csüggednünk; a kishitűséget, alacsonylelkűséget tartssuk távol magunktól, nemes, emelkedett lélekkel járjuk a földön a nekünk juttatott körben, legyünk megértők másokkal szemben, mert a magunk részére is megértést kívánunk.

Úgy tűnik fel, mintha erkölcsi tanításokat akarnék adni. Egyáltalán nem lehet a célom. Annyit adtak már a világ teremtése óta, hogy vele minden baj ellen vértetni lehetne az emberiséget, ha maga is azt akarná. Azt sem akarom állítani, hogy az isteneszme szolgálatában ezt a háborút el lehetett volna kerülni. Elkészünk vele, de a mostani tapasztalatainkon okulva, majd jobban gondolkoznak, ha ismét háború előtt állanak. Mi egyelőre visszavárjuk harcosainkat a lövészárkokból. Megkérdezzük majd tőlük, hogyan éreztek és gondolkoztak a húszadik század kulturájával az ezer meg ezer éves háborús gyilkolásban, az ők eredményei és meglátásuk emeli és tovább fejleszti a nemzeteket és államokat.

Egy dolog már most is valószínűnek látszik: a vallásos élet emelkedése várható és talán nem a háború miatt, hanem a háborúval előidézett lelki belátás miatt. Bár a 19. század végén és századunkban is a vallásos élet ellanyhult, a vallás szociális és politikai fontossága az államban megmaradt. Eléggé érték és érik támadások e miatt, de belátható idő alatt semmi mással helyettesíthető nem lesz, még megváltozott alakban sem. Ha tehát az egyén szükségét érzi lelke nemesítésének és emelkedésének, az egyúttal a közérzés nemesedését és a közfelfogás emelkedését is szolgálja. És erre szükségünk van még a húszadik században is.

A megfigyelések nemcsak nálunk, hanem idegen népeknél is a vallásos érzés emelkedését mutatják. Érdekes, hogy mi a tapasztalatuk erre vonatkozóan a józan gondolkozású, tiszta látású németeknek: „Határozottan megállapíthatjuk, hogy ez a háború felébreszti a népben szunnyadó lelki erőket s nem durvává, hanem jámborrrá teszi azt. Megállapíthatjuk, hogy új, erőteljes vallásos élet jelentkezik. Minden tábori levél, a harctérről küldött minden futólagos értesítés is ezt bizonyítja. Az emberek szive istenhez fordul s sokan, kik ifjúságuk óta nem voltak templomban, most arra kérik a hozzájuk tartozókat, hogy menjenek oda s imádkozzanak a küzdő férjért vagy apáért. A csatadalokban Isten szavát hallják s érzik közellétét. Rég elhalt hangok törnek ki belőlük s azok az ajkak, melyek azelőtt inkább csak szitkozódtak, most imát rebegnek. Igazuk van a német püspököknek, hogy a háború a német nép iskolája. Ugyanis a halál komolysága, mely ott ül sok hazatérő harcos homlokán, nem vékony máz rétege, melyet egy szempillantás festett az arcra, hanem a legbensőbb élmény. És a háború új nevelése erősebb lesz, mint a felületesség isko-

láinak hatalma.“ Kétségtelenül nálunk is megállapítható ugyanez. Csak nézzünk végig egy kórházvonalat, a frissen érkező sebesültek arcán mély komolyság ül, mintha a másvilágról hozták volna, szerények és csöndesek, nem tör ki belőlük a békében elpuhult ember méltatlankodása, gőgje, nem hangos, kiabáló a szavuk. Ezek olyan iskolában jártak, ahol néhány rövid hónap alatt többet lehet tanulni, mint a békés világban egy egész életen át. Lelkük talán bepillantott a végtelenbe, amikor az élet árját látták az örökkévalóságba átszakadni s ez a pillantás nekik a további egész életükre elég.

A vallásos élet fellendülését látjuk itthon is. A templomok sűrűbben látogatottak, a buzgóság megnőtt, az áhitat őszintébb. Most mindenkinek van félteni valója, mindenkinek van kiért-miért imádkoznia. Igaz is: amiért nem imádkozunk, amit nem kérünk, amiben nem hiszünk, nem bizunk, az csak véletlenül és ritkán teljesül be, de amit kérünk, amiért imádkozunk, amiben hiszünk és bizunk, az sokkal valószínűbben teljesül. A szenvedések megnyihülnek, a szenvedők megbékülnek. Ilyen a háború nevelő hatása az emberi lélekben: olyan drágaságot, értéket fedez fel az ember lelkében, amelyekre a léleknek szüksége van, de a békés kulturális élet nem kelthetett életre.

Mi lehet már most a feladatuk ilyen körülmények közt az egyházaknak és a körükben alakult egyesületeknek, mint a vallásos felfogás látható formáinak? Alkalmazkodni azokhoz a sajátos körülményekhez és célokhoz, miket korunk éppen a háború hatása következtében megkíván. Az életrealitás legfőbb bizonyítéka, hogy ezeket a célokat és feladatokat biztosan eltaláljuk. Vallásos és erkölcsi tanításainkban sem szabad megkövesedett, századok alatt megépített és elkoptatott úton járni. Az eszme is, mint a fiatal tölgyhajtás az erdőn, jobbra-balra hajlong, de mindig csak felfelé nő. Sohase féljünk útaink építéséhez új anyagot használni, csak az biztos, szilárd, erős legyen! Úgy tetszik, hogy felfordult világunkban a vallás szerényen megvonul — csunya is volna vásári lármával előtörtetnie — s bár gondja sok, főfeladatát mégis csak abban látja, hogy azokat a lelki sebeket kötözgesse, gyógyítgassa, amelyekből oly sok van napjainkban.

Azok, akik a mi világunkkal nincsenek megelégedve s szeretnék átformálni, megjobbítani, szívesen látnák az egyház munkáját egy másik irányban, erkölcsi eszme-világunknak komolyabb,

nemesebb, tartalmasabb kifejezésében úgy, amint a háborúban átalakult lélek megkívánja. Mert tévedés volna azt hinni, hogy a háború maga mindent elvégez s mi majd ölbe tett kézzel szakíthatjuk le gyümölcsseit. A háborúban a lélek csak képességet nyer arra, hogy nemesebbé, erkölcsösebbé és egyénibbé legyen, de ez még nem a nemesség, erkölcsösség és egyéniség. Csak az impulzus, az indítás arra. A kiválasztást még el kell végeznünk s a megfelelő tartalmat bele kell oltanunk a lélekbe. Ha eltakarítjuk azt a rengeteg szennyet és piszkot, amit a háború felkavart a világ háztartásában és az emberiség lelki világában, kétségtelenül nemes értékekre akadunk. Ezeket érdemes kicsiszolni és tovább csillogtatni, mint a föld mélyéből előhozott drágaköveket. Lesz mit szólnunk a hősiességnek, az önfeláldozásnak nagyszerű tényeiről, amiknek nyilvánulását a jövőben nem a harcmezőkön várjuk, hanem nemzeti, társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális küzdelmeinkben. Az egymásra utalásból egymás megértését, megszeretését várhatjuk s ez végső eredményben nemcsak ugyanazon nemzet szorosabb összetartozásának érzését követi, hanem a különböző fajok közti kapcsolatot is erősebbé teszi, vagy ahol nem volt, létrehozza. Az emberi lélek a sok csapás és szenvedés súlya alatt finomabbá őrlődik, igazabb, nemesebb munkák elvégzésére lesz képes.

De talán ne haladjunk ezen az úton tovább, hiszen rövidebb az időnk, minthogy célhoz érjünk. Pedig virágos, szép ez az út. Egy nagy hegyhez vezet, amit a világnépek hordtak össze. Az alsó része azt mutatja, milyen pompás, gyönyörű a mi világunk és életünk, ha békében van. A felső része csupasz sziklakő, melyből rémítő alakok, a harcok rettentő áldozatai emelik ki szobrászvéste fejüket, a lángoló rémület és iszonyat ott ül szemükben, de fájdalmas ajkukról mintha megnyugtató kiáltás törne elő: „A háború nyugszik itt, soha többé fel nem támad.“

Az Isten-eszme, az erkölcs szempontjából ez volna az emberiségre a legnagyobb haszon. De távoli idők ködös reményeivel ne áltassuk magunkat. Jobb ha a jelenben maradunk s egyelőre azt kívánjuk magunknak, hogy minél előbb véget érjen ez a rettentő háború, melyet tiszta szándékkal és oly nemes idealizmussal vállaltunk magunkra. Az Isten-eszme majd tovább dolgozik s egyszer előjön az ő országa is.

Heltai Gáspár költeményei.

Szabó Károly a R. M. K. I. köt. 15. lapján Heltai művéül említi a Kolozsváron 1553-ban megjelent „Vigasztaló könyvecskét.”¹ Noha ez az állítása — mint látni fogjuk — téves, Szabó jóhiszeműségében nincs miért kételkednünk, hiszen az A₂ levelen kezdődő Dedicatio elején s végén ott van „Heltaj Gaspar“, illetőleg „Heltai Gáspár“ neve. A könyv A₅—A₆ levelén „Keresztyéni panaszkodás és intés“ (36 sor, közölve R. M. K. T. VI. köt. 108—109 l.), a C₅—C₆ levelen „Hogy a halál nem fél sem hatalomtól, sem erőttől, sem tudomántól“ című (54 sor, u. o. 110—112 l.), a D₂—D₄ levelen szöveg közé beszöve közbeszéd tartalmú 8 soros vers (u. o. 112 l.) található. Szilády Áron a R. M. K. T. VI. köt. 324—333 lapjain minden kifogás nélkül Heltai munkájának tartja ezeket, nemcsak, de az 1551-ben megjelent „A biblia első része“ címlapjának hátulján levő „Keresztyéni intést“ (18 sor, u. o. 327—328 l.) s dr. Ferenczi Zoltán által a Magyar Könyv Szemle 1891. évi folyam 57 lapján közzétett „A Gyermekeknek való intést“ (14 sor, u. o. 333 l.) is Heltainak verses dolgozataihoz számítja. Föl- említi, hogy Nagy Bánkainak Hunyadi historiáját egy épen nem sikerült verses interpolatioval toldotta meg (u. o. IV. köt. 273 és VI. köt. 324 l.); s bár kétségesnek látszik előtte, nem meri egészen elvetni Toldy Ferencznek azon állítását, hogy Fortunatusnak is ő a versszerzője (u. o. VI. köt. 333 l.). Sziládynek e korszak irodalmában való nagy jártassága, valamint a forráskutatásban való páratlan szerencséje arról tette bizonyossá irodalomtörténetíróinkat, hogy Heltairól, mint költőről is lehet szólni. Horváth Cyrill² és Pintér

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő példányt használtam. Szabó Károly i. h. azt állítja, hogy e kötetből (16^{3/4} — 131 számozatlan levél) csak a címlap hiányzik, holott — mint a kötet átolvasásakor meggyőződtem —, az A₃ levél után legalább is 4 oldal hiányzik.

² A magyar irodalom története. Bpest, 1899. I. köt. 250—251 l.